

Volkscultuur in de arena

Albert van der Zeijden
hoofdredacteur
Levend Erfgoed

Volkscultuur staat weer hoog op de politieke agenda: het kreeg zelfs een plek in het regeerakkoord van het kabinet Balkenende/Bos. Maar niet iedereen is overtuigd van nut en noodzaak. Hoog tijd voor een debat.

Tijdens het kamerdebat over de cultuurbegroting, op 17 december, pleitte CDA kamerlid Nicolien van Vroonhoven voor meer aandacht voor volkscultuur. Zij plaatste dit in het kader van een nationale identiteit, die volgens haar gekoesterd moet worden. ‘De gedachte achter een plan voor de volkscultuur heeft alles te maken met onze nationale identiteit; alles staat of valt met de culturen en de culturele belevingen in ons eigen Nederland, in onze eigen streek en alles wat daarmee samenhangt. Die nationale identiteit moeten we koesteren.’ Door sommige kamerleden werd schamper gereageerd. Wat is dat eigenlijk, volkscultuur? En dient het wel van overheidswege ondersteund te worden? Ironisch, zo niet sarcastisch, werd gesteld: het kan toch niet zo zijn dat de overheid het *kantklossen* moet gaan subsidiëren? Al eerder had de volkscultuur een plaats gekregen in het regeerakkoord.

Voor Erfgoed Nederland en de Reinwardt Academie was het voldoende aanleiding om het onderwerp te agenderen voor haar maandelijkse Erfgoedarena. Op 13 februari werd gediscussieerd met een zaal vol studenten, aangevuld met vertegenwoordigers van instellingen en belanghebbenden, die in debat konden gaan met een hoogzwangere Nicolien van Vroonhoven. De avond werd voorgezeten door Edwin Jacobs (sinds kort directeur van het Stedelijk Museum de Lakenhal in Leiden), die vertelde dat hij van antropoloog en oud-Raad voor de Kunst lid Rob Boonzajer-Flaes had leren kijken naar de niches en spelonken buiten de geijkte officiële professionele kunst en cultuur en geleerd had dat daarachter ook heel interessante mensen schuil gingen. De volkscultuur hoort daar zeker bij.

Wat is volkscultuur?

Tijdens het kamerdebat werd het ook al gevraagd: wat is volkscultuur eigenlijk? En waarom is het poli-

tiek actueel? In haar inleiding omschreef de directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur Ineke Strouken de volkscultuur als de cultuur van het dagelijks leven en het immaterieel erfgoed zoals dat tot uiting komt in rituelen, sociale praktijken en kunstzinnige uitingen. Volkscultuur heeft twee gedaanten: het is (immaterieel) erfgoed, onze culturele bagage die wij waardevol vinden om door te geven aan volgende generaties én het is het hele dynamische spectrum van rituele gewoonten en gebruiken, in sociaal-wetenschappelijk jargon ook wel ‘social practices’ genoemd.

De grote belangstelling voor volkscultuur heeft volgens haar te maken met de culturele diversiteit in de wereld en ook in Nederland, als gevolg van het proces van globalisering. In een veranderende wereld probeert ieder een plek te vinden, daarbij teruggrijpend op de culturele bagage die men van huis uit heeft meegekregen. Ze benadrukte dat volkscultuur een dynamisch proces is. “Het gaat om tradities en rituelen die steeds weer herijkt worden in een veranderende samenleving”.

Beschermen?

Verdient de volkscultuur bescherming? In een conventie uit 2003 heeft UNESCO alle aangesloten landen – waaronder Nederland – opgeroepen het immateriële erfgoed te identificeren, documenteren, promoten en waar nodig te beschermen. Nederlandse wetenschappers hebben met name moeite met dit laatste aspect. De vrees is dat bescherming leidt tot een kunstmatig instandhouden van iets dat in wezen dynamisch is. Strouken zei niet zo bang te zijn dat allerlei gewoonten en gebruiken op het punt staan te verdwijnen, door wetenschappers wel de vijf voor twaalf gedachte genoemd. Zij ziet cultuur als een proces van overdracht en toeëigening. Daarin is echter wel degelijk plaats voor aandacht voor de randvoor-

waarden. Taal is levend en dynamisch. Toch zal niemand ervoor pleiten om het taalonderwijs af te schaffen omdat dit kunstmatig zou zijn. Voor bepaalde kunstzinnige uitingen zijn vaardigheden nodig, er is niemand die bijvoorbeeld een draailier van nature kan bespelen. Dat leer je van je ouders, op school of in een cursus. Het past allemaal in een dynamisch proces van cultuuroverdracht.

De rol van de overheid moet daarom vooral zijn: faciliterend, ondersteunend en voorwaardenschepend. Waarbij ze het ook belangrijk noemt dat de volkscultuur in Nederland voor een breed publiek inzichtelijk wordt gemaakt, iets waar het Nederlands Centrum voor Volkscultuur zich altijd heeft ingezet.

Nationale identiteit

Volkscultuur is alledaags, het zit volgens Strouken in kleine dingen en iedereen wordt er mee geconfronteerd. Volkscultuur gaat over mensen. Dat niet iedereen zich dit altijd bewust is, en er al helemaal niet het etiket volkscultuur op plakt, bleek uit enkele filmopnames van straatinterviews die door Reinwardt studenten op de markt in de Dapperstraat gemaakt waren. 'Ik heb geen idee wat er mee wordt bedoeld'. 'Ik vind het zo oubollig klinken'. 'Ik woon

in Almere en daar heb je niet zoveel volkscultuur'. Maar ook: 'Het is het ding in Nederland waardoor ik mij thuis voel'. Ook Sinterklaas kwam op de proppen, in de opmerking van een al wat oudere Amsterdammer die zich eraan ergerde dat de kerst tegenwoordig steeds vroeger komt. 'Vier eerst gewoon Sinterklaas, de kerst komt later wel'.

De angel in het debat zat uiteraard in de politieke instrumentalisering van de volkscultuur. Nicolien van Vroonhoven riep op, net als in het kamerdebat, de volkscultuur te koesteren als onderdeel van de nationale identiteit. Zij wil de volkscultuur inzetten om mensen samen te brengen. Ook vindt ze het heel belangrijk om jongeren bij de (volks-) cultuur te betrekken. Maar dan moet je de volkscultuur wel uit de truttigheid halen. Het gaat haar niet alleen om vastleggen en documenteren, volkscultuur moet ook beleefd worden, zodat jongeren het zien als iets van henzelf. Om er hart voor te krijgen, moet je er jong mee beginnen.

Dit sloot aan bij haar tweede punt, de kwestie van de ambachtelijkheid. Volkscultuur bestaat voor een heel groot deel uit (culturele) vaardigheden: het bespelen van muziekinstrumenten net zo goed als het beoefenen van een ambacht. Ze zei dat ze wel iets

Volkscultuur kan soms ook controverses oproepen: het gemeentebestuur van Bergen wil afrekenen met wat zij ziet als de overlast en de uitwassen van de Meidenmarkt in Schoorl.
Foto: Jan Stads

zag in de herleving van een soort van gildensysteem, waarbij gezellen het ambacht leren van de meester. Het is ook een manier om jongeren uit te dagen te excelleren. Voor de financiering ervan ziet ze mogelijkheden in het nieuwe Fonds voor Amateurkunst en Volkscultuur.

Volgens Van Vroonhoven hebben Nederlanders er lange tijd moeite mee gehad de nationale identiteit te benoemen. Zij wil deze schroom afleggen en het benoemen als iets waar wij best trots op kunnen zijn. Tradities en ook de Nederlandse taal zijn zaken die ons binden en we daarom niet mogen laten verslonzen. Mensen zijn op zoek naar geborgenheid en vinden die in de tradities van de naaste omgeving. Waarbij ze overigens benadrukte dat de Nederlandse samenleving bestaat uit heel veel schakels en facetten.

Opportuniteit

Dat sommigen moeite hebben met de politieke instrumentalisering van de volkscultuur bleek uit het verhaal van Pieter-Matthijs Gijsbers, tegenwoordig directeur van Museumpark Oriëntalis. Hij was gevraagd wat prikkeldraad rondom het onderwerp te leggen en kweet zich op intelligente wijze van zijn taak. Hij begon met de oproep om toch vooral cultureel divers te blijven denken. En met het benadrukken van de dynamiek van tradities. Volgens Gijsbers zijn tradities niet eenduidig. Het ene moment kunnen ze een blok aan je been zijn, waarvan je je wilt bevrijden. Op andere momenten kunnen ze juist weer als heel waardevol beleefd worden, waarbij hij verwees naar de periode toen hij kinderen kreeg. Je moet dus steeds je eigen positie bepalen ten opzichte van tradities. Over tradities kun je op verschillende momenten anders denken.

Naar aanleiding van het cultuurdebat vroeg hij zich af: is volkscultuur nu wel het centrale item? Hij schilderde een context van een onrustig en labiel Nederland. En waarschuwde ook voor de volkscultuur van vooroordeel en stereotiep, de 'dark side of tradition'. Met als voorbeeld: 'hamas, hamas, joden aan het gas'. Daarmee willen we ons toch niet identificeren?

Hij maakt zich zorgen over de sterke focus op nationale identiteit. Al het geld gaat tegenwoordig naar grote nationale projecten, een nationaal historisch museum, de nationale canon, de nationale identiteit. Is de volkscultuur nu werkelijk zo bedreigd? Volgens hem is er in de museale wereld al heel veel aandacht voor tradities. En op lokaal niveau wordt er

heel wat geld gestopt in schutterijen en in andere lokale tradities, omdat deze gezien worden als bindende elementen. Wat is de politieke opportuniteit op om zo'n moment aandacht te vragen voor de volkscultuur?

Polarisatie

Persoonlijk was ik wat verrast dat in de discussie nog al sterk een tegenstelling werd gecreëerd tussen volkscultuur enerzijds en culturele diversiteit anderzijds – waarbij diversiteit zou staan voor een inclusieve cultuuropvatting en de volkscultuur voor een naar binnen gerichte mentaliteit. Mogelijk werd dit veroorzaakt door de woordkeuze van Van Vroonhoven. Gijsbers zei met name moeite te hebben met het 'koesteren van het eigene'. Als je een Nederlandse identiteit propageert, sluit je dan niet mensen buiten? Maar om dan in enigszins schrille bewoordingen in het Duits het woord *Volkskultur* ter tafel te brengen, zoals Gijsbers deed, gaat mij ook wel weer wat ver. Lag het aan de belangen die op het spel staan? Onder Van der Ploeg was de culturele diversiteit een belangrijk politiek issue. Nu is dat de volkscultuur. Het is logisch dat instellingen die vroeger onder de noemer van culturele diversiteit werden gesubsidieerd, zoals bijvoorbeeld Museumpark Orientalis van Pieter-Matthijs Gijsbers, nu met zorg kijken naar de nieuwe politieke prioriteitstelling die mogelijk ten koste zal gaan van het eigen financiële budget. Op deze wijze bezien was het debat in Amsterdam vooral een strijd om de pot met geld, waarin instellingen zich zo goed mogelijk probeerden te profileren.

De al te scherpe tegenstelling doet geen recht aan UNESCO. In de conventie van 2003 wordt immers uitdrukkelijk het waarborgen van de culturele diversiteit als belangrijkste beleidsdoelstelling genoemd. Daarbij dienen we ons bewust te zijn dat de conventie een initiatief was van de landen van het zuidelijk halfrond, die zich onvoldoende konden herkennen in de materiële werelderfgoedlijst van UNESCO omdat het gros van de monumenten immers gelegen is in het noorden. Afwijzen van het immaterieel erfgoed zou neerkomen op een afwijzen van het erfgoed dat juist voor de nieuwkomers in Europa van grote betekenis is, het is het enige waar zij over kunnen beschikken, bij ontstentenis van een Europese traditie van materieel erfgoed. Zoals Ineke Strouken terecht opmerkte: omdat de metafoer van de culturele bagage bij uitstek verwijst naar wat je van huis uit hebt meegekregen, kan het ook heel goed toegepast worden op de cultuur die de nieuwkomers hiermee naar toe hebben genomen.

Gelaagd

Ook in meer principieel opzicht lijkt de tegenstelling tussen eigenheid en diversiteit maar zeer betrekkelijk. Als er geen eigenheid is, dan is er ook geen diversiteit. Dat is nu juist waar de UNESCO conventie ons voor wil behoeden.

De benadering van Peter-Jan Margry, van het Meertens-Instituut, vond ik heel wat vruchtbaarder. Hij zei dat wetenschappers de term volk allang verlaten hebben. Om de term volkscultuur inhoud te geven, kun je beter van de cultuur van het dagelijks leven spreken. Deze volkscultuur is open en inclusief. Wat betreft de Nederlandse identiteit zei Margry dat we in Nederland lang te krampachtig zijn geweest, waarbij hij het ook typisch Nederlands noemde om niet trots te mogen zijn.

Tijdens het debat werd nadrukkelijk ook de aandacht gevraagd voor de lelijke kanten van de volkscultuur, waarbij naast 'de joden aan het gas' ook het palingtrekken werd genoemd. Hoe ga je daarmee om, hoe pas je dat in? Wat kies je als tradities? Wat wens je te vergeten? Wim Hupperetz, van Erfgoed Nederland, voegde er aan toe dat ieder mens beschikt over meerdere identiteiten, afhankelijk van de context waarin hij functioneert. Identiteit is een gelaagd begrip.

Onder curatele

Resteert de politieke instrumentalisering van de volkscultuur. Veel mensen waren hier huiverig voor. Het doel, bijvoorbeeld het bevorderen van sociale cohesie, kan zeer nobel zijn. Vanuit de politiek gerekeneerd kan het zelfs heel gevaarlijk zijn geen rekening te houden met de bestaande tradities. Langs tradities heen kijken, of die afdoen als externe franje, zou wel eens de lont in een uiterst explosief kruitvat kunnen steken. Natuurlijk dient daarbij ook de 'dark side of tradition' onder ogen te worden gezien. Ook daar moet een modus vivendi worden gevonden waardoor mensen met elkaar kunnen samenleven.

Een interessante vraag is nog wat je eigenlijk levend houdt als je volkscultuur als erfgoed in stand houdt. Is het louter de vorm, zoals bij materieel erfgoed bijvoorbeeld de kerk die vroeger voor de eredienst gebruikt werd maar die nu een nieuwe bestemming krijgt, bijvoorbeeld als concertzaal? Of is het de bedoeling ook de inhoud zelf in stand te houden? Om het naar immaterieel erfgoed te vertalen: houden we de volkscultuur in stand als onschuldige folklore, ontdaan van de diepere religieuze betekenis,

of houden we het (religieuze) feest zelf in stand? Gaat het om de externe franje of de interne gesteldheid? De ongetwijfeld a-religieuze journalist van de NRC vroeg zich in zijn verslag van de dag met enige verwijfeling af: het kan toch niet de bedoeling zijn dat het *bijgeloof* beschermd wordt? 'De paus had zich niet beter kunnen wensen.'

Volgens Gijsbers heeft heel veel volkscultuur een religieuze oorsprong. Daarvoor hoeft je niet alleen te denken aan christelijke feesten; ook het suikerfeest is een onderdeel van de religieuze volkscultuur. Daar moet je volgens hem voorzichtig mee omspringen. In zijn eigen Museumpark Oriëntalis benadert hij de religie altijd met distantie, als cultuurhistorisch fenomeen. Een distantie die hem overigens van gelovigen het verwijt van scepsis oplevert. Voor gelovigen is het inderdaad wat vreemd om de 'externe franje' losgekoppeld te zien van de inhoud die voor hen zo belangrijk is en ook de essentie van het ritueel vormt. Het is een geseculariseerde benadering van de volkscultuur, waarin volkscultuur tot erfgoed gemaakt wordt.

Het is een belangrijke constatering: er is een onderscheid tussen (volks-) cultuur enerzijds en erfgoed anderzijds. Zoals Barbara Kirshenblatt in het eerste artikel van deze aflevering heeft laten zien is volkscultuur levende dynamische cultuur. Erfgoed is niet minder dynamisch maar het grote verschil met volkscultuur is dat het metacultureel is. Zoals Kirshenblatt het formuleert: het is cultuur die onder curatele is gesteld. Dat is ook de reden dat UNESCO zich inzet voor een levende dynamische cultuur. Maar ook voor een actief beleefd levend *erfgoed*.

Over individuele zaken kan best van mening verschillend worden. Tijdens het Jaar van het Circus was bijvoorbeeld heel wat discussie over of wilde dieren nu wel of niet in het circus thuishoren. De UNESCO conventie stelt dat het immateriële erfgoed niet in tegenspraak mag zijn met de menselijke waardigheid. Misschien dient dit punt te worden uitgebreid met de waardigheid van dieren! Erfgoed is een doorlopende bezinning over in welke tradities je kunt vinden. Erfgoed is, net als cultuur, een kwestie van geven en nemen, in het spanningsveld tussen herinneren en vergeten.